

אכילת צפורי דרור (עצפר) במסורת יהודי תימן

מאת ד"ר זהר עמר

אהרן עזרי שמוצאו מאזור קרייה לכד דרורים שחדרו למחסן שהיה בביתו. הוא שחטם, הכשירם ואכלם ולדבריו הציפורים הם טעימות.⁷

שלום עובד שמקורו מצנעא העיד שצפורי הדרור (עצפר) הם כמו אלו המצויות בארץ היו כשרות. תופעת אכילתם לא היתה שכיחה בשל הטורח הכרוך בצידתם ובשרם המועט. היו אנשים שתפסו אותם, שחטום, מרטו את הנוצות. אין בגופם הרבה פסולת. תיבלו אותם היטב וצלו אותם לקינוח האכילה.⁸ יחיאל חברוני, אף הוא מצנעא, העיר שאמנם היו בתימן מיני "עצפר" שונים, אך רק צפור הדרור שמצויה בארץ נאכלה. הם צדו אותם במלכודות ואכלו אותם. הוא זוכר שגריה עזרי לכד בארץ בשנות החמישים דרורים, שחט, בישל ואכל ועשה מהם מרק.⁹

על מיני הדרור שנאכלו בתימן סיפר הרב יוסף קאפח ז"ל פעמים רבות, במהלך השיעורים שהעביר במסכת חולין ובהלכות מאכלות אסורות להרמב"ם. דברים אלה תועדו על ידי תלמידיו וכאן אביא את ציטוט הדברים כלשונם, כפי שהואיל באדיבותו הרבה להעביר לי במכתב הרב אברהם חמאמי הי"ו, מתוך הערות שרשם בין השנים תשל"ז-תשנ"ט:

"בעניין העוף 'עצפארי' כתוב אצלי (משנים תשל"ז ואילך) בגליון הרמב"ם הל' מאכלות אסורות (פ"א הט"ו) על מ"ש רבנו ז"ל: ועוף טהור נאכל במסורת, והוא שיהיה דבר פשוט באותו מקום שעוף זה טהור. עכ"ל. הדגים מורי בעוף 'עצפארי'. בכשרותו של עוף זה היתה מחלוקת בין חכמי צנעא לבין חכמי ד'מאר. עוף זה היו לו מסביב לעין צבע שחור כחול, ונקרא עוף זה גם 'כוחלי'. ויש מאותו המין שלא היה לו הצבע הזה מסביב לעין, ובצנעא היו אוסרים אותו. אך בד'מאר המושחר סביב העין הכוחלי, לא היו מכשירים. ואלו שלא היו מושחרים סביב העין היו מכשירים. ולדעת סבו מהריק"א זצ"ל שני המינים כשרים, אלו שיש להם שחור כחול מסביב לעין, ואלו שאין להם שחור כחול מסביב לעין. אלא שהמחלוקת נובעת בעיני מסחר לעין.

7 ראיון מיום כג באב תשס"א (12.8.01).

8 שלום עובד מצנעא ראיון מיום כו באב תשס"א (15.8.01).

9 יחיאל חברוני, מיום כז בחשוון תשס"ב (14.10.01).

מסורת תימן

עדויות רבות על אכילת צפורי דרור (עצפר) ישנן מתימן. מארי עזרי גיאת היה נוהג לתפוס צפורי דרור (עצפרי) בתוך מלכודות אותם הניח בבארות השקיה. את המלכודת היו מניחים לקראת ערב, עם מעט אוכל בתוך הבאר בעומק של מטר-שניים. בזמן זה הצפורים היו מתאספות בבורות ואוכלות ולנות במלכודת שנראתה כארז הפתוח לכמה מצדדיו. לפנות בוקר היו מושכים בחוטי המלכודת ועם סגירת הדלתות היו בה צפורים רבות. ר' חיים גיאת מעיד שפעם אחת אביו לכד למעלה מאלף צפורים, שצד מתוך כמה בארות. הצפורים נשחטו, נוקו בסבלנות, כמו כל עוף אחר ואחר כך הותקנה אכילתם על ידי בישול בדוודים באש קטנה. הדרורים נחשבו למאכל טעים מאד, שניתן לאכלם על עצמותיהם, שנימוחו בפה.³

אבי סיפר לי, שראה במו עיניו, שהיו אנשים עניים שצדו דרורים (עצפר) והביאום לשחיטה למארי סאלם מנצור והיו אוכלים אותם. מהדרורים היו מכינים מרק. זאת היתה תופעה לא שכיחה ורק חסרי אמצעים שחטו דרורים לאכילה או אנשים חולים שהזדקקו לו בשל הסגולות הרפואיות שייחסו לו.⁴ סעיד יצחק סיפר שהיו שוחטים את הציפור ובדם שלה היו מורחים את הגוף למי שקיבל מכות וחבורות.⁵

רצון צארום זוכר שפעם אחת, בהיותו ילד חדרו מספר ציפורי דרור לחדר. הוא ואמו (דודתי שרה) צדו אותם והוא העבירם לשחיטה.⁶ גם מארי

3 ראיון עם מארי עזרי גיאת זצ"ל ובנו חיים מיום 1 בתשרי תשס"א (5.10.2000). בראיון הייתה נוכחת גם רעיית הרב שאישרה את לכידת הדרורים והתקנתם לאכילה. יותר מאוחר (כו בסיון תשס"ב 6.6.02) סיפר לי ר' חיים גיאת שגם כאשר גרו בירושלים בשכונת קטמון שחטו דרורים והתקינו אותם לאכילה. התהליך כלל מריטת הכנפים, הורדת הרגליים ולאחר ניקוי הקרביים בישלו אותם.

4 אבי מר יוסף עמר הלוי, פעמים רבות. ועיין גם דברי הרב יצחק רצאבי שמתר לאכול את הדרור (עצפר): "וכך מקובל גם אצלנו בדרך כלל, אך אין מצוי לאכול זולתי לרפואה, מפני שאין הנאה ממנו שווה בטורח שחיטתו והכשרו ובישולו", שולחן ערוך המקוצר, יו"ד, א, בני ברק תש"ס, עמ' קפג. אולם כפי שנראה מהעדויות הרבות ששמעתי, שהיו אנשים שניצלו את ההזדמנות שניקרה בידיהם לאוכלם ומסתבר שהטורח בכך היה כדאי.

5 ראיון מיום יד בתמוז תשס"א (5.7.01).

6 ראיון מיום כה באב תשס"א (14.8.01).

באופן עקרוני ניתן לאכול את כל העופות שבעולם פרט לאלה שנמנו ברשימת הטמאים שמנתה התורה (ויקרא יא; דברים יד). מאחר שזיהויים של העופות שאינם טהורים הוא בעייתי נקבע להלכה שאכילת עופות מותרת על-פי סימני טהרה ומסורת.¹

בעבר כל בעלי הכנף (העופות הכשרים) היו רבים מאד ובשל נסיבות רבות (היסטוריות, תרבותיות, חששות וספקות הלכתיות לגבי כשרותם, וחלקן בשל נדירותם והגבלות של חוקי הגנת הטבע) צומצם מספר המינים הנאכלים בפועל. דבר זה הביא לכך שרבים מבעלי החיים איבדו את 'מסורת' האכילה, שהיא תנאי הכרחי לפי חלק מהאסכולות ההלכתיות להיתר אכילתם הלכה למעשה. טכניקת העברת ה'מסורת' שעברה בימים עברו בעל פה, איבדה בעידן המודרני את משמעותה. יחד עם זאת, בימינו קיימת אפשרות לתעד מסורות אלה על-פי מדדים מדעיים מדויקים ולהנציחם באופן חזותי. דבר זה עשוי להקל על שימור המסורת ובאופן זה תתאפשר רציפות המסורת של כשרות בעלי החיים גם בעבור הדורות הבאים.

הדרור

דרור הבית (*Passer domesticus*) היא הציפור השכיחה והנפוצה ביותר בין משכנות האדם. המונח 'צפור' במקורותינו הוא שם כללי לעופות, בעיקר צפורי שיר ושם פרטי לצפור דרור. הוא נזכר רבות כעוף טהור.

כך למשל, בהקשר לטהרת המצורע נאמר בתורה שצריך להביא "שתי צפרים חיות טהרות" (ויקרא יד, ד). המשנה מציינת שמדובר ב"שתי צפרים דרור" וברור לגמרי שמדובר במינים מסוימים של צפורים כשרות, המותרות לאכילה.²

בעוד שבעבר נהגו לאכול צפורי שיר קטנות, היום פחתה תופעה זו. צפור הדרור הוא אחד מהעופות שלגביו עדיין ישנה מסורת טהרה, כמעט בכל קהילות ישראל, אך היא נמצאת בסכנת הכחדה. עדויות רבות על אכילת צפורי דרור (עצפר) ישנן מתימן וקיימת חשיבות לשמרון ולתעדן, הן מבחינה הלכתית והן מבחינה תרבותית. להלן אביא גם מהעדויות שאספתי.

1 משנה, חולין ג, ו; בבלי, חולין סג ע"ב.

2 משנה, נגעים יד, א.

והיעל (ועל) ועופות שונים: דרור (עצפר), חוגלה (חג'ל), שלו, פניניה ועוד. במיוחד אנו מבקשים סיוע בזיהוי העוף "עוקאב".

בהזדמנות זו אנו פונים לכל מי שיכול לתרום מידע על מסורת של כשרות בעלי חיים שברשימה זו או בעלי חיים אחרים שמסורת אכילתם פחות ידועה בימינו לשלוח אותם בכתב לד"ר זהר עמר, המחלקה ללימודי ארץ-ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 52900.

בין מדת הדין למדת החסד

טוביה סולמי

סוד קדומים נטמן בהר אפרים
בין הררים ובקעות ועינות
הר גריזים הר ברכה מוריק כלו
והר עיבל מקריח מקללה.
שחור לבן משפט אין פשרה
ועמק בין מדת הדין למדת החסד
אשרי אנוש ידע מבקשו
כי באשר יפן קללה או ברכה.

קטנתם של אותם עופות היו באים ומטרידים את השוחט וכ' ע"כ.

כלומר לפי זה, אין במה שאמר סבו איזו קבלה או מסורת מפי זקנים, אלא סבו זצ"ל שיער השערה בלבד. אך מדבריו בכל המקורות הנ"ל עופות הללו כשרים¹⁰.

פרויקט שימור המסורת

תיעוד מסורת אכילת צפורי הדרור היא חלק ממחקר נרחב על בעלי-החיים הכשרים שנאכלו על יהודי תימן בפרט וקהילות ישראל בפרט. מדובר על בעלי חיים שאינם קיימים כיום תדיר על שולחנו וקיים חשש שהמסורת על אכילתם תעלם מן העולם. המחקר מבוסס על מקורות כתובים ועדויות בע"פ שנגבות ממידעים מהימנים שהכירו בע"ח אלה מקרוב. המחקר דומה על הארבה (גר'אד) הושלם בימים אלה.

רשימת בעלי-חיים כוללת את הצבי (צבי, גזאל)

10 מכתב מיום יז בטבת תשס"ב, בשי"ג לטטרות.

[סתם ולא פירש]. ע"כ כתוב אצל בגליון הרמב"ם. **וכ"כ** אצלי (מכסלו תשמ"ה) גם במחברת 'אמרות והגיגים' (בכ"י ח"ב אות סד). אלא ששם מפורשים דברי סבו זצ"ל, כי שני המינים כשרים ויש בהם כל סימני העופות הטהורים. אך כיון שהצעירים ב'צנעא' היו לוכדים מאותו המין שלא היה לו הצבע הזה מסביב לעין, ומטרידים את השוחט שהיה שוחט להם (כמנהג תימן) חינם אין כסף, והשוחט שהיה רוצה להתחמק מהם היה אומר להם 'הדא קבילי', אבל לא שהוא עוף טמא. וכך הדבר בד'מאר בעוף המושחר סביב העין ה'כוחלי', לא היו מכשירים מסיבה הנ"ל. אבל לעולם שני המינים כשרים. ע"כ כתוב אצלי במחברת הנ"ל.

ובגליון הרמב"ם אחר (מהד' מכון מש"ה) כתובה אצלי אותה הערה (מיום כד בתשרי תשנ"ט), אלא שיש קצת תוספת ושינוי.

תוספת - עוף זה היה מצוי בהרי חראז בתימן, ושינוי קל - סבו זצ"ל שיער השערה, כי מחמת

מחקרו של צבי צמרת על פרשת עולי תימן במושב עמקא

מאת עקיבא צימרמן

דתיים. אך באופן פומבי הגן על אנשי זרם העובדים. באחד הדיונים הפנימיים בהנהגת מפא"י אמר דוד בן גוריון כי אנשי מפא"י מבצעים "מעשי חמס" בלשונו כלפי העולים החדשים וכי בסופו של דבר תשלם על כך המפלגה מחיר כבד. ואכן אחת הסיבות שמפא"י הפסידה את השלטון היה התנתקותם של עדות המזרח.

בדיון בכנסת הודה הסופר ס' יזהר, חבר סיעת מפא"י בכנסת כי המטרה להביא לידי "חילון" העולים החדשים מקדשת את האמצעים. ס' יזהר טען כי יש לכפות על העם כולו "פלדת מקשה אחת".

צבי צמרת קובע כי "פלדת המקשה" של ס' יזהר הייתה בעלת "אופי ברור אנטי גלותית, חילונית, אשכנזית, ברוח מזרח אירופה".

בסופו של דבר גורשו מעמקא התימנים שעמדו על חינוך דתי. ממשלת ישראל נפלה, והבחירות לכנסת השנייה הוקדמו בשנתיים.

צבי צמרת מסכם וקובע "נראה שעוד שנים רבות נשלם מחיר כבד על גישה חינוכית-תרבותית שלעתיים הייתה קצרת ראייה, ורווחה בקרב אישים פוליטיים, מדריכים ומורים.

די הצורך. כנגד הכפיה האנטי דתית.

הח"כ מאיר דוד לונשטיין מ"אגודת ישראל" היה היחידי כמעט בין חברי הכנסת של החזית הדתית המאוחדת, שכללה את כל המפלגות הדתיות שלא הרפו מהנושא. בסופו של דבר הוקמה ועדה בראשות השופט בדימוס גד פרומקין שקבעה כי אכן הייתה כפיה אנטי דתית במושב. למרות כל זאת המשיכו ראשי תנועת המושבים בתעלוליהם ושמו להם למטרה להכרית מסורת אבות מיהודי תימן.

ראשי ההסתדרות הקימו "זרם עובדים דתי", אך הייתה זו כסות עיניים בלבד. פרופ' ישעיהו לייבוביץ' אז מראשי סיעת "העובד הדתי" בהסתדרות עזב את הסיעה עקב מעשי הכפיה האנטי דתית.

גם ראש הממשלה דוד בן גוריון טען כי אנשי זרם העובדים ותנועת המושבים עוברים על החוק וכי אין לכפות חינוך חילוני על יהודים

בקובץ 23 של "אלפיים" כתב עת רב תחומי לעיון, הגות וספרות בעריכת ניצה דרורי-פרמן, מופיע מחקרו של צבי צמרת על פרשת חינוך ילדי התימנים במושב העולים עמקא.

מתברר כי בשנת 1950 ניסו לכפות על עדת בני תימן שהתנחלה במושב העולים עמקא חינוך חילוני שמאלני. זאת בניגוד לחוק שאיפשר בחירה בין ארבעה זרמים: כללי, זרם העובדים, זרם "המזרחי" וזרם "אגודת ישראל". בצמרת מפא"י דאז ידעו על הפרת חוק חינוך חובה על ידי תנועת המושבים ועל הכפיה האנטי דתית, כולל שלילת פרנסה, כלפי מי שרשם ילדיו לחינוך דתי.

מתברר כי ראשי זרם העובדים יעקב הלפרין-ניב, יעקב שריד (אביו של ח"כ שריד) ועמי אסף עקפו את הוראות הממשלה. שרי החינוך זלמן שזר ודוד רמז היו חסרי אונים כלפי ראשי תנועת המושבים שמררו את חיי בני תימן במושב עמקא. מתברר כי אפילו המפלגות הדתיות לא לחמו